

ТЕОРЕТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ РОЛІ ТА МІСЦЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ПІДСИСТЕМ У СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

МОЩИЦЬКА Т. О.

Харків

Національна економіка представляє собою взаємозв'язок умов виробництва та його результатів й формується як єдиний господарський механізм із взаємопов'язаними внутрішніми процесами, як єдина економічна система країни. Оформлення національної економіки в єдину систему представляє собою тривалий процес, який залежить від багатьох обставин. Провідним фактором, який спрямовував цей процес, є розвиток виробництва, налагодження розподілення праці та відносин між виробниками і споживачами, які в кожній окремій країні спираються на власні особливості.

Особливостями української економічної системи є сформовані протягом тривалого періоду диспропорції в структурі виробництва, інституціональній сфері, які поглиблюються за рахунок процесу зростання регіональної диференціації в країні. Тому особливої актуальності в сучасних умовах набуває вдосконалення теоретичного розуміння сутності та специфічних рис регіональних територіальних підсистем, а також їх ролі та місця в системі національної економіки.

Дослідженням даної проблематики займалися такі вчені, як Г. А. Вербицька, М. С. Дністрянський, А. В. Рібун, Я. В. Шевчук та ін., проте багато питань, пов'язаних з визначенням сутності регіональних територіальних підсистем та їх впливу на функціонування національної економіки, потребують подальшого поглиблення.

Метою даної статті є обґрунтування теоретичного підходу до визначення ролі та місця регіональних територіальних підсистем в системі національної економіки.

Національна економіка має складну структуру, яка містить у собі багато підсистем. Її основою є соціально-економічна система, яка складається з відповідних суспільних інститутів: політичних, економічних, соціальних, культурних, релігійних тощо. Система національної економіки є тим складнішою та тим більше схильною до стохастичних процесів, чим більш диференційованими виявляються її підсистеми. Так для України характерні високі рівні диференціації між соціально-економічним розвитком окремих регіонів, міськими та сільськими територіями, багатими та бідними верствами населення. Але ситуація в Україні не є найгіршою в світі. Загалом можна стверджувати, що на даному етапі розвитку наукового пізнання закономірним є певне методологічне зрушення. Як зазначає А. Фурсов в передмові до роботи І. Валлерстайна «Історичний капіталізм» [1], таке зрушення є потрійним:

- ✦ від попередніх об'єктів дослідження та супутніх їм дисциплін до принципово нових;
- ✦ від рівноважних ситуацій до нерівноважних, до флуктуацій та нелінійної динаміки;
- ✦ від системи до суб'єкта.

Дослідження системи національної економіки спирається на такі теоретичні підходи, як формаційний (К. Маркс), цивілізаційний (А. Тойнбі, К. Куїглі) та світ-системний аналіз (І. Валлерстайн).

З точки зору формаційного підходу, особливості розвитку системи національної економіки пов'язані з розвитком виробничих сил. Так, К. Маркс висунув гіпотезу щодо відповідності виробничих відносин рівню розвитку виробництва (виробничих сил). Історія розвитку національної економіки та людства загалом відбувається у вигляді безперервного руху від нижчих форм (формацій) до вищих – складніших, розвинених, більш досконалих. При цьому цей процес є об'єктивним, не залежним від людської свідомості.

Критика формаційного підходу в цілому зводить-ся до таких аргументів [1]:

- ✦ дана теорія базується на специфічних обставинах історії країн Західної Європи та без достатнього обґрунтування перенесена на цілий світ; при цьому реальні тенденції та форми розвитку в інших частинах світу, зокрема на сході, не вкладаються в схему п'яти формацій;
- ✦ теорія базується тільки на одному аспекті життя – соціально-економічному, проте переконливо не продемонстрована залежність духовного життя й культури від матеріального життя суспільства;
- ✦ постулат щодо визнання одноукладності суспільства є спірним, оскільки історія свідчить на користь багатокладності майже будь-якого суспільства, при чому жодному з укладів приписувати провідну роль немає жодних основ;
- ✦ теорія спрямована на мікросоціальний аналіз історії та ігнорує мікрорівень, який створює підґрунтя для зближення соціально-економічного дослідження з аналізом норм, цінностей та свідомості людства;
- ✦ формаційна історія надає історії прямолінійного характеру, тобто задає строго послідовність зміни стадій розвитку, наслідуючи традиційну для християнської моралі хіліастичну есхатологію;
- ✦ дослідження соціальної структури суспільства є вкрай обмеженими, усі соціальні верстви, які знаходяться за межами класів-антогоністів, по суті, розглядаються як маргінальні елементи, уся багатопланова соціальна структура так чи інакше підпорядковується класам-антогоністам;

- ✦ формаційний аналіз відводить державі головну роль у вираженні політичного домінування експлуататорського класу, що зовсім не вичерпує її суті.

Формаційний підхід існує в рамках моністичної концепції, наряду з теорією постіндустріального суспільства.

Якщо в марксистській концепції основною домінантою, від якої залежить напрям розвитку суспільства та його стадії, є спосіб виробництва, то в теорії постіндустріального суспільства такою домінантою виступає технічний фактор. Залежно від розвитку техніки виокремлюють три типи національних економік: традиційна, індустріальна та постіндустріальна.

У рамках цивілізаційного підходу, який вважається плюралістичним, досліджуються типи національних економік, які базуються на соціокультурних відмінностях. Проте сам цивілізаційний підхід не є однорідним за своєю суттю. Єдиної цивілізаційної теорії не вироблено. Навіть базовий термін «цивілізація» має ряд різних тлумачень: синонім культури; рівень чи ступінь розвитку суспільства; ступінь розвитку суспільства, що слідує за варварством.

В історичній та філософській літературі термін «цивілізація» застосовується в таких тлумаченнях:

1. Синонім культури, наприклад в працях А. Тойнбі та інших представників англо-саксонської філософської школи.
2. Синонім певної стадії розвитку локальних національних культур, зокрема їх деградації та занепаду (О. Шпенглер).
3. Прогресивна ступінь розвитку людства (А. Морган, Ф. Енгельс, А. Тоффлер).
4. Синонім рівня розвитку певної територіальної системи.

В основі цивілізаційного підходу покладено уявлення про історію людства як сукупність окремих цивілізацій, кількість яких може коливатися в межах від 14 до 21. Життєвий цикл окремих цивілізацій підпорядкований загальним стадіям: зародження, зростання, занепаду або кризи та зникнення. Крім того, історія людства підпорядкована певним законам повторюваності розвитку та залежності від рушійних сил певних соціальних груп або «еліт». Прибічники цивілізаційного підходу намагалися запропонувати типологію суспільних систем, яка б виходила з певних відмінних рис, у тому числі й техніко-технологічних характеристик даної цивілізації. У цьому полягає схожість формаційного та цивілізаційного підходів до вивчення історії людства, в тому числі й закономірностей розвитку національних економічних систем. У цілому можна стверджувати, що цивілізаційний підхід певною мірою поглибив надбання формаційного підходу за рахунок окреслення таких специфічних сфер людської діяльності, як індивідуальна та суспільна культура та визначенням їх впливу на розвиток людства.

Не зважаючи на безперечно позитивні моменти, у цілому цивілізаційному підході бракує методологічній визначеності та однорідності. На відміну від формаційного, він представляє собою певний набір схожих методологічних принципів і поглядів. Звідси походять його слабкі моменти:

- ✦ необґрунтованість критеріїв, за якими відбувається типізація цивілізацій;
- ✦ невизначеність базових умов формування цивілізацій та факторів, що визначають тенденції її розвитку;
- ✦ слабкодетермінованість причинно-наслідкових зв'язків між цивілізаціями та їх характеристиками.

Світ-системний аналіз, заснований І. Валлерстайном [1] в другій половині ХХ ст., представляє собою методологічну спробу дослідження світу як цілісної системи. Сам автор наголошував на необхідності написання терміна «світ-система» із збереженням дефісу при перекладі на інші мови. Основні практичні прийоми світ-системного аналізу можна сформулювати таким чином:

1. Визначення та обґрунтування базового об'єкта дослідження. Що відбувається через поняття «історична система», яку як одиницю суспільної праці І. Валлерстайн наділяє такими характеристиками:

- відносна автономія;
- наявність часових меж; і – існування просторових меж;

Історичні системи бувають двох типів: міні-системи та світ-системи. Міні-системи на даний час не існують, тому аналізувати доцільно тільки світ-системи.

2. Осмислення відмінностей між циклами та трендами. Кожна світ-система має просторові та часові межі, причому часові межі особливо важливі. Використовується ідея Ф. Броделя щодо множинності типів соціального часу: випадок, кон'юнктура (цикли 40 – 50 років) та тренд (100 та більше років). Оскільки, як казав Бродель, випадок – це пил, головне – цикли та циклічні тренди. Що робить неминучими тренди, для цього необхідно:

3. Визначення та характеристика протиріч, властивих особливим структурам.
4. Глибоке розрізнення між зрушеннями в кон'юктурі та історичним переходом.
5. Визначення та обґрунтування хронософії, що покладена в основу теоретизування.
6. Неспроможність (хибність) ідеї розділення суспільства на економіку, політику та культури.

І. Валлерстайн одним з перших застосував терміни «центр» та «периферія» стосовно світової економічної системи. Згідно з його дослідженнями, центр представляє собою державу-гегемона в світовій капіталістичній системі. За всю історію існування капіталістичної світової економіки існувало три гегемонії:

- Сполучені провінції Голландії (1620 – 1672 рр.);
- Великобританія (1815 – 1873 рр.);
- США (пік – 1945 – 1967/73 рр.).

Центр або ядро може розширюватися у фазі зростання капіталістичної світової системи, проте згодом цей період припиняється. Після цього будь-яке збільшення центру за рахунок входження нового району стає можливим тільки за умови виходу старого району. Якщо в найближчі 30 років Китаю, Індії чи Бразилії вдалося б наздогнати ядро будь-яким шляхом, це неминуче означало б, що більша частина ядра перестала бути місцем

накопичення капіталу [13, с. 63]. У зв'язку з цим І. Валлерстайн робить висновок, що розвиток національної економічної системи у відриві від світу може виявитися хибною стратегічною метою. Для більшості держав ця мета недосяжна жодним способом, а та невелика кількість, яка спроможна досягти успіху, можуть зробити це лише за рахунок інших.

Таким чином, дослідження системи національної економіки через призму трьох провідних теорій, розкритих вище, представляє собою складний процес виявлення структури, чинників та закономірностей її функціонування. Структуру національної економічної системи схематично можна відобразити у такому вигляді (рис. 1).

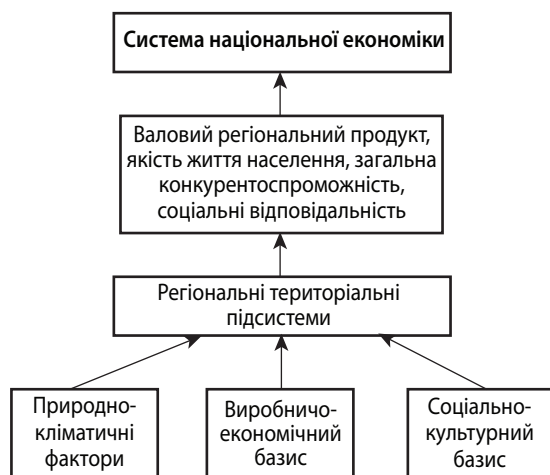

Рис. 1. Регіональні територіальні підсистеми в системі національної економіки

Отже, територіальні підсистеми входять до складу національної економіки та визначають ефективність її функціонування.

Поняття регіональної територіальної підсистеми не можна розглядати без застосування теорії складних систем та системного аналізу. Системний аналіз виникнув як одна з галузей кібернетики та здобув концептуальне обґрунтування та подальший розвиток в техніці, економіці та промисловій технології. Ідея аналізу слабо структурованих проблем і розробка способів їх вирішення показала свою перспективність та стала провідною в будь-якій масштабній людській діяльності [1]. Згідно з цим підходом, у рамках даного дослідження, найбільш доцільним буде представлення інформаційного описання регіональних територіальних підсистем в системі національної економіки (рис. 2).

Таким чином, розвиток регіональних територіальних підсистем підпорядкований загальним закономірностям розвитку національної економічної системи. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Валлерстайн І. Исторический капитализм. Капиталистическая цивилизация / И. Валлерстайн. – М.: Товарищество научных изданий КМК, 2008. – 176 с.
2. Wallerstein I. The Concept of National Development, 1917 – 1989: Elegy and Requiem. – Binghamton (N. Y.): Fernand Braudel Center, 1991.
3. Вербицька Г. Л. Еволюція економічних теорій національної економіки [Електронний ресурс] / Г. Л. Вербицька. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Menegment/2010_682/38.pdf

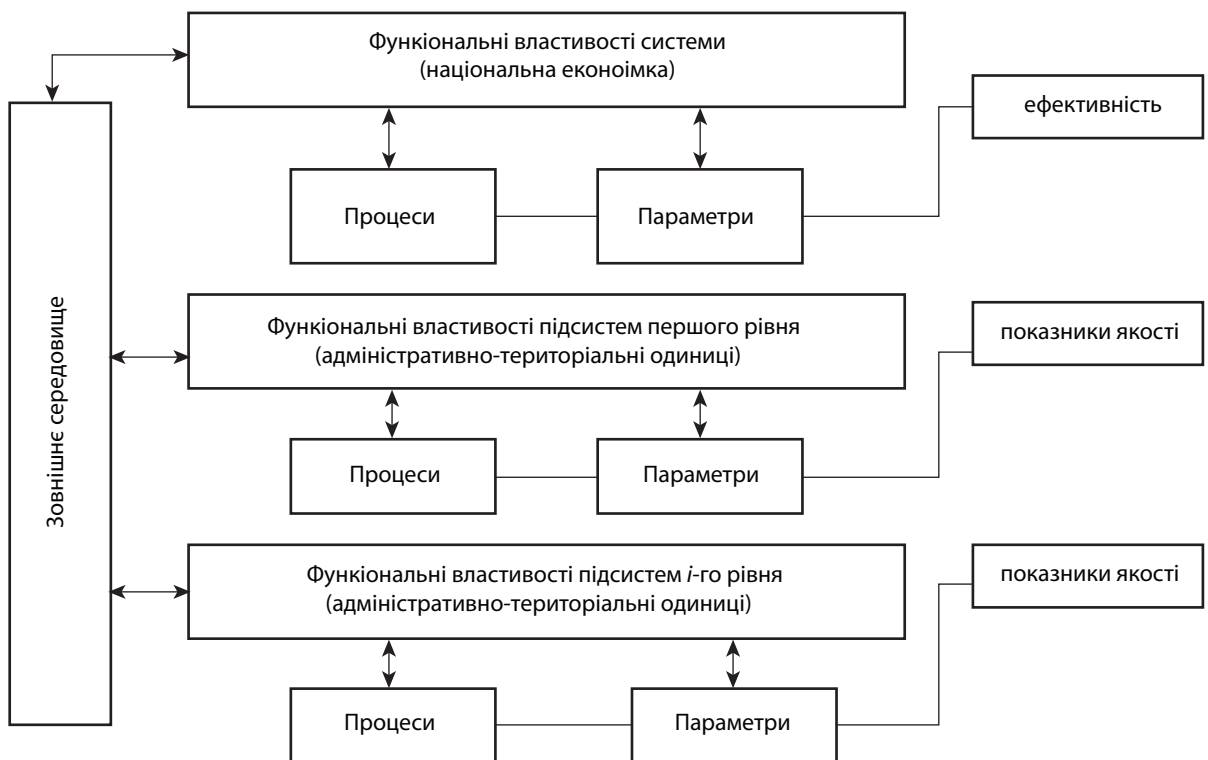

Рис. 2. Функціональні властивості регіональних територіальних підсистем в системі національної економіки